

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

КИЗЕНКО Василь Іванович

**ПРОБЛЕМА ФАКУЛЬТАТИВНОГО НАВЧАННЯ
У 5-6 КЛАСАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ - 1995

347/100(011)
Дисертація є рукописом

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана в Інституті педагогіки АН України

00761230 (J)

Науковий керівник

кандидат педагогічних наук, заслужений працівник народної освіти України

МАЛЬОВАНІЙ Юрій Іванович

Офіційні опоненти

- доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

БУГАЙОВ Олександр Іванович

- кандидат педагогічних наук, доцент
ЯРОШЕНКО Ольга Григорівна

Провідна установа

- Луганський державний педагогічний інститут імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться "20" жовтня 1995 р.

о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АН України /252001, Київ-І, вул. Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АН України.

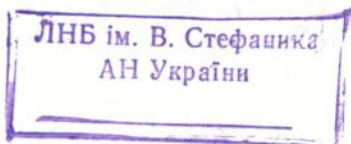
Автореферат розіслано "20" вересня 1995 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,

професор

М.П.Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Одне з головних завдань сучасної середньої загальноосвітньої школи України – формування і розвиток особистості на основі врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх інтересів і здібностей, повноцінного використання для цього потенціальних можливостей школярів кожного вікового періоду.

Серед ефективних шляхів подолання уніфікованості педагогічного процесу чільне місце належить диференціації навчання стосовно його змісту, форм і методів. Нині особливо актуалізуються ті форми диференціації, які створюють передумови для активізації самостійної діяльності школярів щодо набування і застосування знань, формування й розвитку пізнавальних інтересів, сприяють реалізації творчого потенціалу особистості. Значні можливості в цьому плані мають факультативи.

З 1966 р. у середній загальноосвітній школі, починаючи з 7-го класу, введено факультативні заняття. Основна мета цих занять вбачалась у поглибленні та розширенні знань учнів з основ наук, розвитку їхніх інтересів і здібностей, сприянні професійній орієнтації школярів.

У педагогіці досліджувалася сутність факультативного навчання, його педагогічні функції і основні завдання змісту факультативних курсів та методика їх вивчення /А.С.Айзерман, С.В.Д'якович, І.Д.Зверєв, Д.А.Епштейн, О.Ф.Кабардін, М.П.Кашин, Г.В.Клюкова, М.І.Кондаков, І.Я.Лернер, В.М.Монахов, Вольтер Моніка, В.І.Овсяник, О.Ф.Полонська, М.Г.Поташев, В.І.Ревякіна, О.А.Саркісян, М.М.Скаткін, Л.І.Скрипачова, В.Н.Тарасова, К.Р.Тувіке, М.М.Шахмаєв, М.А.Хачатурян, З.Х.Якубова та ін./.

Проблемі факультативів присвячено чимало науково-практичних конференцій, на яких аналізувалися зміст і методика факультатив-

них занять, їх дидактичне забезпечення, питання підготовки вчителів до здійснення факультативного навчання.

Проте тривалий час досліджувався головним чином освітній аспект факультативів, оскільки вони фактично були єдиною формою зовнішньої диференціації навчання у школі і мали завданням диференціювати зміст освіти відповідно до інтересів учнів. Це призначення факультативів зумовлювало їх основне спрямування на поглиблення і розширення знань і вмінь школярів з певних навчальних предметів та на відповідну профорієнтацію. Такий підхід позначився на типології факультативних курсів, у якій майже всі їх види тісно пов'язані з навчальними предметами, а також на організації їх вивчення, яка значною мірою копіює навчальний процес на обов'язкових заняттях.

За даними, отриманими нами в ході констатуючого експерименту, факультативне навчання в масовому педагогічному досвіді України малоефективне. Переважна більшість наявних факультативних курсів не викладається внаслідок відсутності потрібного навчально-методичного забезпечення. Дається взнаки і недостатня підготовка вчителів до проведення факультативних занять. Зміст розроблених факультативів переважно тісно пов'язаний із змістом обов'язкових навчальних предметів, не задовольняє широких пізнавальних запитів учнів, особливо підлітків, і не відповідає вимогам процесу їхнього самовизначення та завданням гуманізації навчання. Окрім того, цей зміст вступає у суперечність з необхідністю взаємодоповнення різних форм у системі диференційованого навчання, призводить до певного дублювання завдань факультативного й обов'язкового навчання. Використання факультативів переважно на II і III ступенях шкільного навчання спричиняє недостатню реалізацію потенціальних можливостей молодшого шкільного

віку в формуванні особистості.

Проведене дослідження стану реалізації факультативного навчання в практиці сучасної школи дає підстави констатувати такі типові недоліки у цій справі:

1. Відсутність достатнього вибору факультативних курсів, обмеженість їх змісту, переважно предметне його спрямування.
2. Однобокість щодо розуміння функцій факультативів, використання їх лише як засобу задоволення і розвитку вже визначеного в учнів пізнавального інтересу та відповідної профорієнтації.
3. Ототожнення функцій факультативів на II та III ступенях школи, однаковий підхід до розробки їх змісту.
4. Недостатня узгодженість факультативного навчання з іншими формами диференціації навчання та позакласної роботи, що нерідко призводить до певного дублювання їх змісту й організації.

Недоліки зумовлені ще й недостатнім теоретичним дослідженням проблеми факультативів у педагогічній науці стосовно сучасних умов і завдань школи. Йдеться передусім про обмеженість обґрунтованих дослідниками педагогічних функцій факультативів у шкільному навчанні, недостатнє врахування нового статусу факультативів у зв'язку із запровадженням інших форм диференціації навчання, що передбачає зміну функцій і завдань факультативів. Зокрема, така функція, як розширення і поглиблення знань учнів з навчальних предметів, тепер може здійснюватися досить повно у процесі вивчення профільних предметів та спецкурсів, водночас актуальними залишаються розвивальна і виховна функції факультативів.

У пропонованих методиках факультативних занять мало враховуються специфічні особливості цієї форми навчання, недостат-

ньо реалізується індивідуальний підхід до учнів, що є основною умовою педагогічної ефективності факультативного навчання.

Запровадження факультативів у школі з 7-го класу здійснено без відповідного наукового теоретичного й експериментального обґрунтування. Всі дослідження стосуються завдань, змісту і методики факультативного навчання у 7 - 10-х класах. Доцільність і можливість його запровадження у I - 6-х класах не була предметом спеціальних систематичних досліджень у вітчизняній педагогічній науці.

У багатьох зарубіжних країнах факультативи використовуються у старшій ланці загальноосвітньої школи як засіб розвантаження програм навчальних предметів в умовах швидкого зростання обсягу наукової інформації і обмеженості термінів навчання, як форма, що задовольняє диференційовані інтереси учнів. В окремих державах факультативне навчання передбачене в усіх класах школи.

Водночас звертає на себе увагу той факт, що в жодній з публікацій про зарубіжний досвід факультативного навчання не йдеться про те, що зміст факультативів формується на основі вивчення запитів та інтересів учнів, не наводяться дані, коли і як здійснювалося таке вивчення, які результати одержано, яке коло інтересів характерне для певних вікових груп школярів.

Отже, і в зарубіжній педагогіці зміст факультативного навчання ще не реалізує достатньою мірою розвивальної та виховної функцій.

Теоретичний аналіз проблеми факультативів у педагогічній науці і практиці, констатуючий експеримент показали, що низка її аспектів потребує нагального дослідження, оскільки їх нерозробленість у науці негативно позначається не тільки на стані факультативного навчання у школі, а й загалом на процесі розвитку і

формування особистості в шкільному віці.

Анкетне опитування понад двох тисяч учнів 5 - 9-х класів шкіл України виявило, що школярі мають досить низький загальний розвиток /обмеженість читацьких інтересів, кругозору, бідність словникового запасу, несформованість, а то й відсутність скільки-небудь спрямованих інтересів та ін./ . Водночас дані нашого дослідження засвідчують, що всім учням 5 - 6-х класів притаманний пізнавальний інтерес як такий. Однак ефективних і педагогічно доцільних шляхів задоволення широких пізнавальних запитів цієї категорії учнів школа запропонувати не може. Попри це, досить перспективним видається використання з цієї метою саме факультативів відповідного характеру і змісту.

Перші кроки у цьому напрямі вже зроблено. У дисертаційних роботах 90-х років з проблеми факультативів значно посилилася увага до виявлення і реалізації їх розвивальної функції /Г.А.Воронцов, Ю.О.Іванов, С.А.Мирзабеков, А.В.Мордовська, В.Р.Мосіна, Л.І.Томіліна, О.М.Топузов та ін./ . Базовими навчальними планами передбачено розпочинати факультативне навчання з 5-го класу. Однак, за нашими даними, нині лише у 8 % шкіл України запроваджено факультативи у 5 - 6-х класах, переважно народознавчого змісту.

Такий стан пояснюється не стільки інертністю педагогічної практики, як відсутністю науково обгрунтованих відповідей на принципові питання змісту й організації факультативного навчання на цьому етапі шкільної освіти.

Викладене вище й зумовило вибір теми дослідження: "Проблема факультативного навчання у 5 - 6-х класах загальноосвітньої школи".

Об'єктом дослідження є процес факультативного навчання в основній школі, а його предметом - педагогічні функції факультативів у 5 - 6-х класах та умови їх ефективної реалізації.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні функцій, змісту факультативів у 5 - 6-х класах та організації їх вивчення.

Гіпотеза дослідження. Недостатні можливості обов'язкових навчальних занять у задоволенні різноманітних і змінних пізнавальних інтересів молодших підлітків можуть бути значною мірою компенсовані, якщо факультативне навчання в цьому віці підпорядковуватиметься реалізації функції загального розвитку школярів, розширенню їхнього кругозору, залученню до різних видів діяльності на основі використання банку короткотермінових факультативних курсів і побудованої на демократичних засадах організації їх вивчення.

Мета і гіпотеза визначили коло завдань, що розв'язувалися в ході дослідження:

1. Дослідити педагогічні функції факультативів у 5 - 6-х класах та здійснити їх класифікацію.
2. Обґрунтувати зміст факультативних курсів загальнорозвивального спрямування та методики їх вивчення.
3. На підставі встановлених підходів розробити зміст трьох факультативних курсів та організувати створення банку аналогічних курсів для молодших підлітків.
4. Експериментально перевірити педагогічну ефективність обґрунтованих змісту та методики вивчення факультативних курсів у 5 - 6-х класах.
5. Розробити методичні рекомендації для вчителів та керівників шкіл щодо організації факультативного навчання у 5 - 6-х

класах.

Методологічну і теоретичну основи дослідження становлять філософське вчення про системно-діяльнісний підхід до процесу пізнання, про структуру особистості, сутність її розвитку та основні положення психології, фізіології, дидактики й окремих методик про взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку учнів, врахування у цьому процесі їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези дослідження використовувались такі методи:

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, дисертаційних робіт з проблеми дослідження, що дав змогу визначити підходи до розробки змісту факультативного навчання та його організації в основній школі.

2. Вивчення досвіду факультативного навчання в масовій загальноосвітній школі /інтерв'ювання, аналіз документів, спостереження, бесіди, анкетне опитування/.

3. Теоретичне моделювання, системний підхід на етапі обґрунтування змісту та організації експериментального факультативного навчання.

4. Формульчий педагогічний експеримент, якісний і кількісний аналіз його результатів.

Дослідження проводилось з 1988 по 1995 рік, умовно в ньому можна виділити п'ять етапів.

На першому етапі /1988 - 1989 рр./ збиралися та аналізувалися матеріали, що характеризують розвиток факультативного навчання у середній загальноосвітній школі.

Другий етап - констатуючий експеримент /1989 - 1990 рр./. На цьому етапі вивчався стан факультативного навчан-

ня у практиці сучасної школи.

Т р е т і й е т а п - теоретичне дослідження /1989 - 1991 рр./. Продовжувалось збирання та аналіз наукових і практичних даних з проблеми дослідження. Розроблялась концепція дослідження. Визначалось місце факультативних занять у навчальному процесі, їх зміст і способи проведення, створювався банк факультативних курсів. Опрацьовувались експериментальні матеріали для формуючого експерименту.

Ч е т в е р т и й е т а п - формуючий експеримент /1991-1994 рр./. Вивчалась ефективність запропонованих факультативних курсів.

З а к л ю ч н и й е т а п - підведення підсумків /1993 - 1995 рр./. Проводилось узагальнення матеріалів, формулювались висновки, здійснювалось літературне оформлення дисертаційної роботи.

Н а у к о в а н о в и з н а і т е о р е т и ч н е з н а ч е н н я дослідження полягає в обґрунтованих принципах добору змісту факультативного навчання у 5 - 6-х класах і його дидактичної організації у короткотермінових курсах загальнорозвивального спрямування, в опрацьованій методиці реалізації цього змісту на факультативних заняттях, що передбачає демократизацію навчального процесу і його спрямованість на самовираження особистості.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дослідження полягає у створенні програм і розробці змісту конкретних факультативних курсів розвивального характеру для 5 - 6-х класів у складі відповідного банку факультативів, а також методичних рекомендацій щодо їх використання.

Банк факультативних курсів упроваджений у практику загальноосвітніх шкіл.

В і р о г і д н і с т ь р е з у л ь т а т і в та основних висновків дисертаційної роботи забезпечується науковою обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; застосуванням комплексу методів, адекватних його предмету, меті та завданням; результатами експериментальної перевірки розроблених положень і рекомендацій; репрезентативністю вибірки; повнотою і статистичною значущістю емпіричного матеріалу; кількісним і якісним аналізом отриманих даних.

А п р о б а ц і я , в и к о р и с т а н н я та в п р о в а д ж е н н я основних результатів дослідження здійснювались:

- у процесі експериментального навчання у загальноосвітніх навчальних закладах /школа-ліцей № 157, школа-гімназія № 1, середня школа № 277 м. Києва, середня школа № 7 м. Лебедина, школа-гімназія № 1 м. Охтирки Сумської області, середня школа № 1 м. Красногорівки, Єлизаветівська, Новомихайлівська середні школи Мар'їнського району, Новолуганська середня школа Артемівського району Донецької області та ін./;

- в ході виступів дисертанта на науково-практичній конференції "Педвуз і проблеми сучасної загальноосвітньої школи" /22-23 жовтня 1990 р., м. Кривий Ріг/; республіканських педагогічних читаннях "Взаємодія психолого-педагогічної теорії і практики в умовах перебудови народної освіти" /26-28 березня 1991 р., м. Харків/; науково-практичній конференції "Учитель національної школи" /25-26 квітня 1991 р., м. Тернопіль/; дев'ятій Омській науково-методичній конференції "Удосконалення викладання хімії у вищих і середніх навчальних закладах" /21-24 травня 1991 р., м. Омськ/; звітній науковій конференції Науково-дослідного інституту педагогіки України "Науково-педагогічні основи розбудови за-

гальноосвітньої школи України /20-24 квітня 1992 р., м. Київ/;
Міжнародній науково-практичній конференції "Нові підходи у на-
вчанні та вихованні учнів: пошуки, проблеми, завдання" /4-8 трав-
ня 1992 р., м. Одеса/; Всеукраїнській науково-практичній конфе-
ренції з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчально-ви-
ховних закладів нового типу /2-4 лютого 1994 р., м. Київ/; звіт-
ній науковій конференції Інституту педагогіки АПН України "Проб-
леми педагогічної науки в умовах розбудови національної школи"
/25-27 квітня 1994 р., м. Київ/; Всеукраїнській науково-практич-
ній конференції з проблем формування та впровадження шкільного
компонента змісту загальної середньої освіти /15-16 березня
1995 р., м. Донецьк/;

- у процесі обговорення на "круглих столах", засіданнях пе-
дагогічних рад, нарадах керівників шкіл кількох областей України;
- шляхом публікацій результатів дослідження /чотири брошури,
дев'ять статей, дванадцять тез/.

На захист виносять ся такі положення:

1. Основною педагогічною функцією факультативів у 5 - 6-х
класах загальноосвітньої школи є загальноінформативна загально-
розвивальна. Вона передбачає задоволення широкого спектру пізна-
вальних інтересів молодших підлітків, розширення їхнього круго-
зору, уявлень про оточуючий світ, різні сфери людського буття і
діяльності як необхідної передумови самовизначення особистості,
компенсуючи обмежені можливості обов'язкового навчання.

2. Зазначена функція зумовлює зміст факультативного навчання
на цьому етапі шкільної освіти, який доцільно реалізувати у наборі
/банку/ короткотермінових /розрахованих на 5 - 7 год / факуль-
тативних курсів, що значно розширює змістове інформаційне поле, до
якого може прилучатися кожен підліток упродовж двох років навчання.

3. Методика факультативного навчання у 5 - 6-х класах, його організація мають будуватися на демократичних засадах /при відборі змісту занять, визначенні їх форм і методів, видів пізнавальної діяльності учнів тощо/, забезпечувати сприятливі умови для самовираження особистості.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

На основі аналізу й узагальнення теорії і практики проблеми факультативів обґрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, сформульовано гіпотезу, розроблено наукові шляхи її реалізації, здійснено експериментальну перевірку, розкрито методологічні основи, етапи, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, вірогідність результатів дослідження, положення, що виносяться на захист.

Наукове обґрунтування змісту й організації факультативного навчання у 5 - 6-х класах потребує чіткого трактування основних понять, пов'язаних з факультативною формою навчання: факультативна форма навчання, факультативне навчання, факультатив, факультативне заняття, факультативний курс.

Спиралючись на результати досліджень у педагогічній науці форм навчання в школі, поняття "факультативи", "факультативна форма навчання" і "факультативне навчання" ми розглядаємо як синоніми, що означають специфічну форму навчання і виховання. Для неї характерні такі основні ознаки: необов'язковість для всіх учнів; право учнів на її вибір; проміжне місце за змістом і ор-

ганізацією між основним навчально-виховним процесом, здійснюваним на обов'язкових заняттях, і позакласною роботою.

Факультативне заняття /подібно до обов'язкового навчального заняття/ - це обмежена в часі, здійснювана в певному місці з певною групою учнів ланка педагогічного процесу, в межах якої досягається завершена, але часткова /конкретизована/ дидактична і виховна мета, характерна для факультативів.

Форма факультативного заняття - це спосіб його організації. Сутність кожної форми факультативного заняття /як і навчального/ значною мірою визначається пріоритетними видами навчально-пізнавальної діяльності учнів чи їх поєднанням, а також характером керівництва цією діяльністю з боку вчителя. Важливими критеріями визначення конкретної форми заняття є рівень самостійності учнів, який вона передбачає, а також специфічність застосовуваних засобів навчання.

Аналіз дидактичної та методичної літератури показує, що зазначені особливості - вищий рівень індивідуалізації та самостійності навчально-пізнавальної діяльності учнів на факультативних заняттях порівняно з обов'язковими навчальними заняттями, специфічність факультативних засобів навчання - недостатньо враховуються при розробці форм факультативних занять. Тому в педагогічній літературі і шкільній практиці переважна більшість форм факультативних занять запозичена з обов'язкового навчально-виховного процесу: уроки, навчальні лекції, семінарські заняття, диспути, конференції, навчально-практичні заняття, екскурсії, дидактичні ігри, домашні завдання. Пошук специфічних форм факультативних занять у педагогіці залишається, на нашу думку, актуальним завданням.

З огляду на сказане, факультативний курс можна визначити як

навчальний матеріал певного обсягу і структурно завершеного змісту, призначений для факультативного вивчення протягом деякого часу. Допускаємо, що терміни "факультативний курс" і "факультатив" можуть вживатися як синоніми у контексті, де йдеться про конкретні курси певного змісту.

Функції і завдання факультативів широко висвітлюються у науці, але не досить чітко розмежовуються. Бракує робіт, у яких науково обгрунтовується класифікація факультативів. Наявні спроби поділу факультативів на групи не можна вважати типологією, оскільки автори порушують основні вимоги до класифікації, зокрема не дотримуються єдиної основи поділу.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми факультативів дає підстави стверджувати, що підвищити ефективність факультативного навчання можна шляхом уточнення його функцій на конкретних етапах шкільного навчання, здійснення педагогічно доцільної класифікації факультативів, добору змісту й обгрунтування організації їх вивчення з урахуванням існуючих в сучасній школі форм диференціації навчання, вікових особливостей учнів та специфічних особливостей даної форми.

Класифікація факультативів має враховувати три педагогічні функції - навчальну, розвивальну, виховну. Цим функціям відповідають три типи факультативів, кожен з яких реалізує одну із зазначених функцій як основну. Види факультативів у межах кожного типу визначаються конкретними педагогічними цілями. Таким чином враховуються всі потенціальні можливості впливу цієї форми навчання на учнів.

Молодший підлітковий вік характеризується інтенсивним і водночас нерівномірним розвитком різних сфер особистості. Для повноцінного забезпечення цього розвитку, потреб самовизначення осо-

бистості істотне значення має якнайповніше задоволення різноманітних пізнавальних інтересів підлітків на основі своєчасного оперативного інформування їх про людину і оточуючий світ, залучення учнів до нових видів діяльності.

Можливості обов'язкового навчання щодо цього обмежені. Отож, компенсувати зазначений недолік можна засобами факультативного навчання. З огляду на це, провідною педагогічною функцією останнього має стати загальнорозвивальна функція.

В основу конструювання факультативів загальнорозвивального типу для 5 - 6-х класів покладено ідею задоволення різнобічних інтересів молодших підлітків, створення оптимальних умов для розумового розвитку і виявлення здібностей учнів. У зв'язку з цим зміст факультативів, організація їх вивчення повинні задовольняти певним дидактичним принципам.

Відбір і структурування змісту факультативів здійснюються на основі таких принципів:

1. Відображення усіх основних блоків сучасних наукових знань про оточуючий світ /природа, суспільство, культура, людина/.
2. Задоволення змінних інтересів підлітків.
3. Досягнення інтенсивного впливу на особистість учнів.

Організація та методика вивчення загальнорозвивальних факультативів мають сприяти реалізації їх функцій та завдань і базуватися на таких принципах: 1/ забезпечення високого рівня демократизму; 2/ розширення сфери спілкування; 3/ інтенсивне стимулювання прояву особистісного фактора вчителя та учнів.

Зазначені принципи найкраще реалізуються в умовах існування банку короткотермінових /розрахованих на 6-8 годин/ факультативних курсів, зміст яких оглядово відображає різноманітні аспекти всіх чотирьох основних блоків сучасних наукових знань про ото-

чуючий світ.

Під банком факультативів розуміється певний набір факультативних курсів, підпорядкованих одній меті – загальному розвитку молодших підлітків. Мета об'єднує зміст цих курсів, зумовлює ідентичність їх структури, а також основні підходи до організації їх вивчення. Кожному блоку наукових знань про оточуючий світ відповідає у банку певна група факультативів.

Основу такого банку складають 15 факультативних курсів, розроблених за безпосередньою участю автора.

Наукова інформація про природу викладена у двох курсах:

1. Земляни і космос. 2. Як врятувати природу.

Наукові знання про суспільство відображаються також у двох курсах: 1. Твоя професія. 2. Які народи живуть на Землі.

Дані про людину розкрито у такій групі факультативних курсів: 1. Пізнай і зрозумій себе. 2. Як стати товариською людиною. 3. Тобі, дівчинко. 4. Тобі, хлопчику.

Інформація про матеріальну і духовну культуру, яка доступна, цікава учням даного віку і особливо необхідна у період самовизначення особистості, розкривається у банку факультативів найповніше. Висвітлюючи всі основні її сфери: матеріальне виробництво, техніка, наука, література, мистецтво, спорт тощо. Водночас навчальні предмети не дублюються. До певної міри цим завданням відповідають такі факультативні курси створеного банку: 1. Які бувають машини. 2. Скільки всіх наук. 3. Що б почитати. 4. Види спорту. 5. У світі прекрасного. 6. Барви українських обрядів. 7. З бабусиною скрині, з дідушевої майстерні.

Досягнення спільної розвивальної мети передбачає наявність у змісті всіх факультативних курсів, крім іншого, аналогічних блоків інформації, які розкривають: значення даної проблеми для люд-

ства /чи особистості/; сучасний стан проблеми та її перспективи; досягнення з даної проблеми в Україні; можливі шляхи участі учнів у дальшому розв'язанні проблеми певної галузі - науки, мистецтва, техніки тощо. Наявність цих блоків зумовлює схожість макроструктури факультативів.

Лаконічність змісту, узагальненість інформації про різні сфери дійсності забезпечуються оглядовим характером факультативів на основі поєднання індуктивного та дедуктивного шляхів викладу матеріалу з перевагою дедуктивного.

Мікроструктура даних факультативів варіативна /не уніфікована/, що повніше забезпечує реалізацію їх розвивальних можливостей.

Обґрунтовані принципи факультативного навчання зумовлюють його організацію, що передбачає: дотримання суто добровільних засад щодо набору учнів до груп факультативного навчання на основі спеціального вивчення їхніх інтересів і запитів; комплектування груп учнів виключно за ознакою спільності інтересів, не дотримувчись класного колективу; зміна складу факультативних груп три-п'ять разів протягом навчального року завдяки використанню банку короткотермінових факультативних курсів; розширення контингенту керівників факультативних груп завдяки залученню батьків учнів та працівників тієї чи іншої установи або організації, які відповідають обґрунтованим вимогам до керівників факультативного навчання; планування форм, методів факультативного навчання, видів роботи керівником факультативної групи спільно з учнями; забезпечення вільного висловлювання думок учнями на заняттях; відсутність спеціальної перевірки й оцінювання знань балами; добровільність підготовки до занять; відсутність обов'язкових домашніх завдань.

Факультативне навчання, побудоване на основі зазначених дидактичних принципів, дає змогу здійснити комплексний вплив на інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, діяльнісну, комунікативну сфери особистості молодших підлітків, слугує розв'язанням основного завдання – загального їхнього розвитку і самовизначення.

З метою визначення впливу на учнів факультативного навчання загалом та окремих його елементів формулюючи експериментом передбачалася участь двох типів експериментальних груп – E_1 та E_2 і контрольних груп К. Факультативне навчання у цих групах відрізнялося за типологією і змістом застосовуваних факультативів, наявність їх системи, а також за методами навчання, характером спілкування та організацією вивчення цих факультативів.

Так, в експериментальних групах E_2 використовувався у повному обсязі обґрунтований набір загальнорозвивальних факультативів з відповідним змістом, організацією та методикою їх вивчення. В експериментальних групах E_1 використовувався не в повному обсязі розроблений зміст факультативів, були відсутні й окремі пропонувані підходи до організації і методики їх вивчення. В контрольних групах К обґрунтований набір факультативних курсів не вивчався, проте у 5 – 6-х класах проводилося традиційне факультативне навчання.

Для перевірки результативності експериментального факультативного навчання використовувалися такі критерії: 1/ ставлення учнів до змісту і процесу факультативного навчання; 2/ розширення інформованості підлітків про оточуючий світ, їхнього кругозору; 3/ зміни у сформованості пізнавального інтересу та нахилів учнів.

Кожний критерій визначався на основі комплексу показників. Перший критерій визначався за такими показниками: кількість учнів,

які виявили бажання вивчати факультативні курси; стан відвідування факультативних занять учнями; пересічна кількість факультативних курсів, прослуханих кожним учнем протягом навчального року; активність учнів на факультативних заняттях; відзиви учнів про факультативне навчання.

Розширення інформованості підлітків про оточуючий світ визначалося за двома показниками: а/ абсолютною кількістю засвоєних нових елементів знань; б/ повнотою засвоєння змісту факультативних курсів /процентне відношення засвоєних і пропонуєваних нових елементів знань/. Про зміни у розвитку пізнавального інтересу висновки робилися на основі відомостей про: 1/ появу пізнавального інтересу до певної галузі знань чи діяльності за його попередньої відсутності; 2/ появу чітко окресленого пізнавального інтересу до галузі знань чи конкретної діяльності.

Результати формуєчого експерименту підтвердили гіпотезу дослідження про доцільність використання факультативів загальнорозвивального характеру в 5 - 6-х класах.

У експериментальних групах Е₂ факультативи відвідали 98 % загальної кількості учнів 5 - 6-х класів. У середньому кожен учень прослухав шість - вісім факультативних курсів протягом двох років навчання. У контрольних групах факультативи відвідували лише 15 % учнів цього ж віку. Як дуже цікаві визнали зміст і процес факультативного навчання 50 % учнів експериментальних груп Е₂. цікаві - 48 % учнів, нецікаві - 2 % учнів. У контрольних групах ці показники відповідно складають 10, 20 та 70 %.

Досить високою виявилася повнота засвоєння змісту факультативних курсів учнями експериментальних груп Е₂. 62 % школярів за своїли понад 70 % основних елементів знань, що містять прослухані курси, у контрольних групах такого показника досягли лише 20 %

учнів.

Лексичний фонд учнів, які відвідували експериментальні факультати, в середньому збагатився протягом навчального року в межах 150 - 200 слів, у контрольних - до 50 слів.

Невизначеність пізнавального інтересу змінилася на певну його спрямованість на першому році факультативного навчання у 51 % учнів, протягом другого року навчання - ще в 40 % учнів експериментальних груп E_2 . У експериментальних групах E_1 цей показник дещо нижчий - відповідно 42 та 31 %; у контрольних групах набагато нижчий - відповідно 20 та 26 % учнів.

У середньому 91 % учнів експериментальних груп E_2 виявили пізнавальний інтерес до певної діяльності. У контрольних групах цей показник становив 20 %.

Результати формуючого експерименту свідчать про те, що організоване на охарактеризованих засадах факультативне навчання сприяє загальному розвитку молодших підлітків, створює сприятливі умови для їхнього самовизначення.

Розроблена система загальнорозвивального факультативного навчання реалізується за умов звичайного педагогічного процесу у масових загальноосвітніх школах, а також у загальноосвітніх закладах інших типів з урахуванням особливостей їх завдань та навчальних планів.

Отже, основні результати проведеного дослідження зводяться до такого:

1. Доведено, що з метою створення сприятливих умов для процесу самовизначення молодших підлітків доцільно використовувати у 5 - 6-х класах факультативи загальнорозвивального характеру.

2. Визначено педагогічні функції факультативів для молодших підлітків та здійснено їх класифікацію.

3. Обґрунтовано зміст факультативних курсів, що оглядово і доступно відображає основні сфери оточуючого світу і структурується у банк короткотермінових курсів.

4. Запропоновано методику вивчення факультативних курсів у 5 - 6-х класах, яка базується на принципах демократизму, розширенні спілкування і виявленні особистісного фактора.

5. Доведено, що розвивальні факультативи дають змогу зацікавити факультативним навчанням переважну більшість учнів, значно розширити інформованість їх про оточуючий світ, істотно збагатити лексичний фонд, спрямувати пізнавальний інтерес, виявити нахили до конкретної діяльності.

Результати дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів, у післядипломній педагогічній освіті.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми факультативного навчання в 5 - 6-х класах і загалом в основній школі. Дальша її розробка передбачає доповнення обґрунтованого банку новими факультативними курсами, деталізацію і збагачення методики їх вивчення, питань зв'язку, наступності з іншими видами факультативів у початковій школі та середніх і старших класах.

Розв'язанню проблеми запровадження обґрунтованого виду факультативів позитивно сприятиме розробка загальніших проблем: диференціації змісту освіти; технологій, які реалізують концепцію розвивального навчання.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

І. Види спорту // Красиве і корисне: Факультативні курси для 5 - 6 кл. - Сер. ІV. - К.: Освіта, 1994. - С. 54-95.

2. Твоя професія // Ким стати: Факультативні курси для 5 - 6 кл. - Сер. III. - К.: Освіта, 1993. - С. 8-46.

3. Тобі, хлопчику // Про тебе: Факультативні курси для 5 - 6 кл. - Сер. I. - К.: Освіта, 1993. - С. 72-104.

4. Факультативні заняття у V-VI класах: функції, зміст, організація // Рідна школа. - 1994. - № 3-4. - С. 46-49.

5. Факультативні заняття для молодших підлітків // Дидактичні аспекти альтернативної освіти: Зб. статей. - К.: Освіта, 1993. - С. 55-60.

6. Факультативні заняття як засіб диференціації навчання в основній школі // Педагогіка: Наук.-метод. зб. - К.: Освіта, 1992, - Вип. 31. - С. 14-17. /У співавторстві/.

7. Диференційований підхід до учнів на факультативних заняттях з біології // Методика викладання біології, хімії, географії: Наук.-метод. зб. - К.: Освіта, 1991. - Вип. 6. - С. 30-33.

8. Організація факультативного курсу "Твоя професія" для 5 - 7 класів // Школи нового типу України: досвід і проблеми: Зб. статей. - Донецьк, 1992. - С. 155-157.

9. Організація факультативного курсу "Тобі, хлопчику" // Методика викладання біології, хімії, географії: Наук.-метод. зб. - К.: Освіта, 1992. - Вип. 9. - С. 41-45.

10. Поглиблення знань учнів 5 - 7-х класів з екології у позачасний час // Методика викладання біології, хімії, географії: Наук.-метод. зб. - К.: Освіта, 1993. - Вип. 10. - С. 9-13.

11. Диференційоване навчання в основній школі: яким йому бути? // Радянська школа. - 1991. - № 9. - С. 71-78. /У співавторстві/.

12. Вчителю про диференціацію навчання /Анотований покажчик літератури. НДІ педагогіки АПН України/. - К., 1992. - С. 47-59. /Рос. мовою/.

Kysenko V.I. The problem of optional teaching in the secondary school (5-6 forms).

The thesis for the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics. The Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1995.

The thesis defends 26 scientific works, containing the results of theoretical and experimental researches on optional teaching in the 5th and 6th forms at secondary school.

The author substantiated scientifically didactic principles of optional teaching content of the 5-6 forms pupils and its organization at short-term courses of general developing character; he worked out the methodology of its content realization during optional classes, providing for democratization of teaching procedure and its trend to self-expression of personality.

It is determined that developing optional courses arouse pupils' interest, give the opportunity to enlarge their knowledge of the surroundings, to enrich their language fund and to concretize cognitive interest according to pupils' abilities.

КИЗЕНКО В.И. Проблема факультативного обучения в 5 - 6-х классах общеобразовательной школы.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1995.

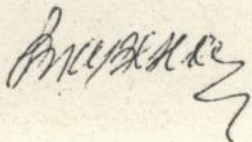
Защищается 26 научных работ, содержащих результаты теоретико-экспериментального исследования проблемы факультативного обучения в 5 - 6-х классах общеобразовательной школы.

Научно обоснованы дидактические принципы отбора содержания факультативного обучения в 5 - 6-х классах и его организации в

краткосрочных курсах общеразвивающего характера, разработана методика реализации этого содержания на факультативных занятиях, предусматривающая демократизацию учебного процесса и его направленность на самовыражение личности.

Установлено, что развивающие факультативы вызывают интерес у учащихся, дают возможность расширить их информированность об окружающем мире, обогатить лексический фонд, конкретизировать познавательный интерес в соответствии с наклонностями школьников.

Ключові слова: факультативне навчання, короткотермінові курси, принципи добору змісту, загальнорозвивальна функція, самовираження особистості.

Підписано до друку 14.09.1995 р. Об.І, 2. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 154. Безилатно.

ЛОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

443894

AB 33.021